

Marie Macková

FINANČNÍ STRÁŽ V ČECHÁCH 1842-1918

C. k. správa v
K. A. Smetaně

pro okresní finanční stráž.
Central. Bezirksamt.

Lektorovaly:

doc. PhDr. Magdaléna Pokorná, CSc.

doc. PhDr. Pavla Vošahlíková, DrSc.

Tato práce vznikla za podpory projektu Univerzity Pardubice SG 150001/2015 Podpora vědeckých a prezentačních aktivit studentů doktorského programu Historie a magisterského programu Kulturní dějiny.

Na obálku byla použita fotografie štítu kontrolního okresu finanční stráže, Regionální muzeum v Litomyšli, Historické sbírky: inv. č. 2B-20.

© Marie Macková, 2017

layout, cover © Lukáš Vavrečka

ISBN 978-80-7560-033-2 (tisk)

ISBN 978-80-7560-044-8 (pdf)

Obsah

Úvod	5
Státní kasa a bezmoc úředníků	20
Předchůdci	27
Vývoj v čase a prostoru	34
Kompetence a služební instrukce	54
Muži ve službě	91
- přísahající	91
- kvalifikace	103
- materiální podmínky	108
- osobní vlastnosti	122
- národnostní poměry	125
- kasárny	128
- uniforma	132
- odměny a tresty	138
- překážky ve službě: choroby, zranění, smrt	147
- překážky ve službě: dovolená	153
- odchod ze služby	155
- soukromý život	156
- děti	164
- čas mimo službu	167
- válka, nejen světová	168
- exkurz: Králíky a finanční stráž nebo finanční stráž v Králíkách	175
Protivníci	197
Druhý život	217
Místo závěru	234
Seznam pramenů a literatury	238
Obrazová příloha	249
Zusammenfassung	262

Mé poděkování náleží všem, díky jejichž podpoře mohla tato kniha vzniknout. Archivářkám a archivářům z českých i rakouských archivů, kteří se nezalekli badatelky tvrdošíjně se vracející k archivním fondům finanční správy. Knihovnicím a knihovníkům dlouhodobě a trpělivě snášejícím všechny mé rozmary, zvláště pak těm z knihovny Národního archivu ČR, knihovny Univerzity Pardubice a Městské knihovny v Ústí nad Orlicí. Pracovníkům muzeí, kteří ve sbírkách hledali vše, co by se mohlo mého tématu týkat. Kolegyním a kolegům ochotným diskutovat. Oběma lektorkám za jejich čas a vstřícnost. A všem přátelům, kteří pochopili, že před mým dalším tématem nemají úniku, a respektovali ho poměrně dlouhou dobu. V neposlední řadě pak Fakultě filozofické Univerzity Pardubice za ochotu vydat knihu s tímto námětem. Všem moc díky.

Ústí nad Orlicí – Pardubice, podzim 2016.

Úvod

„Nejvyšší vláda má potřebí úřadů (*die Ämter u. Behörden*), totiž ústavů, v nichž představení rozličných stupňů, jedni druhým, všichni pak svrchované moci jsouce podřízeni, vzájemně působí k dosažení účelů vlády.“¹

Před sto lety – uprostřed velké války v roce 1916 – vyšly v Přerově² první a na dlouho také poslední dějiny c. k. finanční stráže.³ Vlastním nákladem je tehdy vydal c. k. respicient finanční stráže Eduard Hradský.⁴ Doufal v příznivé přijetí svého dílka především v řadách sboru, o kterém psal. Čehož nakonec možná – navzdory hodně nevlídné době – dosáhl, protože brněnské knihkupectví Fr. Karafiát na jaře a ještě na začátku podzimu 1918 inzerovalo v *Oesterreichische Buchhändler-Correspondenz* posledních pár kousků z nákladu zlevněných z 3,60 na 1,80 K za kus.⁵ Pak se poměry radikálně změnily a dnes je Hradského

¹ Antonín Vojtěch HNOJEK, *Nebe a země klíč aneb všesrozumitelné počátkové učení o nebi a zemi*, Praha 1855, s. 78. Ve snaze udržet rozsah odkazů v únosné míře budou citace literatury na tomto místě uváděny bez nakladatelství a ISBN. Oba tyto údaje budou zařazeny do závěrečného seznamu informačních zdrojů.

² Místní jména budou v textu uváděna v české podobě, pokud je pro ně běžná. Německé ekvivalenty budou uvedeny v místním rejstříku, včetně odkazů na použitou českou podobu. Převody do jiných jazyků budou rovněž v místním rejstříku, pokud to bude nutné s ohledem na kontext. E-kniha není tímto rejstříkem vybavena.

³ Eduard HRADSKÝ, *Geschichte der oesterreichischen k. k. Finanzwache 1526–1916*, Prerau 1916.

⁴ Je třeba připustit, že o autorovi se doposud nepodařilo zjistit vůbec nic bližšího. Příjmení Hradský se sice mezi členy finanční stráže té doby vyskytuje, ale s jiným křestním jménem. Jen z logiky věci lze odvodit, že autor už patrně nepatřil k nejmladším, měl-li v roce 1916 čas se zabírat dějepisným spisováním a nevězel ve vojenské uniformě kdesi na bojišti. Na druhou stranu měl příliš vysokou hodnotu na to, aby byl na úplném začátku kariéry a ještě nedosáhl věku nutného k narukování.

⁵ *Oesterreichische Buchhändler-Correspondenz*, 17. 4. – 8. 5., 11. 9. 1918.

práce dostupná v několika málo exemplářích. Přitom byla napsána se znalostí vnitřního prostředí sboru a zároveň s využitím základních historiografických informačních zdrojů týkajících se Moravy. Protože právě o situaci na Moravě v ní šlo především, navzdory souhrnnému názvu.

Pro situaci v Čechách žádná podobná práce nikdy nevznikla.⁶ Nikdy se nikdo rovněž nepokusil sepsat celkové dějiny tohoto zvláštního ozbrojeného sboru s civilním velením a převážně úřednickými povinnostmi tak, jak jej stvořila administrativa habsburské monarchie ve druhé čtvrtině 19. století.⁷ Finanční stráž jako specifická socioprofesionální skupina společnosti habsburské monarchie 19. století se nestala zajímavou ani pro historické sociology: pro některé nepatřila mezi úřednictvo, protože její nejpočetnější složkou bylo ozbrojené mužstvo sloužící velmi dlouho v denní mzdě.⁸ Pro jiné nepatřila do elit, resp. nehodila se do jejich konstruktů ve smyslu vnímání počátku 21. století.⁹ A tak by bylo možné pokračovat. Pro prostor země české, kde byla – jak bude dál doloženo – finanční stráž nejpočetnější ze všech zemí monarchie, tvoří pozoruhodnou výjimku biografie z českého pohledu nepochybně nejznámějšího

⁶ Předmětem studia se stala finanční stráž Republiky československé. Tyto práce umí předcházející situaci shrnout do pár odstavců, v některých případech dokonce do několika málo vět. Jaroslav BENEŠ, *Finanční stráž československá 1918–1938*, Dvůr Králové nad Labem 2005. František MAINUŠ – Jan JANÁK – Vladimír HORVÁTH, *Historie celnictví v ČSSR*, Praha 1977.

⁷ Dokonce ani v rozsáhlé syntéze o dějinách habsburské monarchie druhé poloviny 19. století není zmíněna: ani v části o správě, ani v části o ekonomice a v dílu o ozbrojené moci jenom letmou zmínkou pro možné propojení s armádou. Adam WANDRUSZKA – Peter URBANITSCH, *Die Habsburgermonarchie 1848–1918, Bd. I., Die wirtschaftliche Entwicklung*, Wien 1973. Adam WANDRUSZKA – Peter URBANITSCH, *Die Habsburgermonarchie 1848–1918, Bd. II., Verwaltung und Rechtswesen*, 2. Auflage, Wien 2003. Adam WANDRUSZKA – Peter URBANITSCH, *Die Habsburgermonarchie 1848–1918, Bd. V., Die bewaffnete Macht*, Wien 1987.

⁸ Waltraud HEINDL, *Gehorsame Rebellen, Bürokratie und Beamte in Österreich, Bd. I.: 1780–1848*, 2. Auflage, Wien – Köln – Graz 2013. Waltraud HEINDL, *Josephinische Mandarine, Bürokratie und Beamte in Österreich, Bd. II.: 1848–1914*, Wien – Köln – Graz 2013. Nevěnoval se mu ani žádný ze současných českých badatelů zabývajících se úřednictvem: ani Miloslav Martínek, ani Pavla Vošahlíková, ani Aleš Vyskočil, ani Martin Klečacký, ani nikdo z dalších.

⁹ Jiří ŠTAIF, *Obezřetná elita, Česká společnost mezi tradicí a revolucí 1830–1851*, Praha 2005.

finance 19. století Josefa Němce z pera Magdalény Pokorné.¹⁰ I když vznikla z jiných důvodů a finanční stráž je v ní reflektována potud, pokud je to potřeba k vykreslení situace hlavního hrdiny. Přesto jde o počin – nejenom v tomto smyslu – neobyčejně zdařilý.

Proč zatím nikoho nezlákalo takové výzkumné téma, je otázka. Možná za to může stereotyp ve způsobu uvažování, který má své kořeny už v Bibli. Svatý Matouš, apoštol, evangelista a možná také mučedník, je v evropském kontextu považován za patrona účetních, bankovních a také finančních úředníků a celníků. Centrum kultu je v italském Salernu. Jeho ostatky jsou uloženy v tamní katedrále, která je mu také zasvěcená. Příběh svatého Matouše je na rozdíl od mnoha jiných velmi jednoduchý: Celník jménem Levi z Kafarnaa na Genezaretském jezeře opustil jednoho dne svoji celnici a přidal se k Ježíši Nazaretskému. V tomto společenství dostal jméno Matouš, což znamená „Dar Boží“. Stal se autorem původně aramejského textu, který byl velmi záhy přeložen do řečtiny a je považován za evangelium.¹¹ Tento text vznikl někdy mezi lety 41/42 až 50 a jeho autor – na rozdíl od jiných – byl osobně účasten mnoha dějů, o kterých napsal. Podle tradice to však byl anděl, který mu slova evangelia našeptával. Proto je s ním také mnohdy vyobrazován jako se svým symbolem. Dalšími atributy mohou být kniha, svitek, pero, někdy měsíc, sekýra nebo meč, najde se i výplatní tabulka. Vždy jde o muže v letech, mnohdy s dlouhým plnovousem. O konci pozemské cesty apoštola Matouše se zprávy různí. Jedna z nich dokonce připouští, že v Etiopii, kde dlouho a úspěšně působil, zemřel klidnou smrtí. Ve výkladech však převažují takové, které zakládají nárok na mučednickou úctu. Za nejslavnější vyobrazení bývá obvykle pokládán cyklus z kostela sv. Ludvíka v Římě z roku 1602, jehož autorem je Michelangelo

¹⁰ Magdaléna POKORNÁ, *Josef Němec. Neobyčejný muž neobyčejné ženy*, Praha 2009.

¹¹ Diskuze na téma originálu a překladu ukončilo závazné rozhodnutí papežské biblické komise z 19. 6. 1911. Komentář k překladu *Nového zákona* od Rudolfa Cola (vydala Česká katolická charita Praha v roce 1961), s. 17.

Caravaggio.¹² Svátek tohoto světce připadá na 21. září a bývá v lidové tradici spojován s penězi obecně.¹³

V Čechách nepatřil k příliš populárním světcům, což dokazuje i sporadický výskyt kostelů, které mu jsou zasvěcené. Nejpočetněji jsou zastoupeny v královéhradecké diecézi. Ovšem i tam existuje pouze devět farností (z celkových 265), v nichž je kostel zasvěcený sv. Matoušovi, a z nich jsou jenom tři farní, zbývajících šest je filiálních.¹⁴ V ostatních českých a moravských diecézích je výskyt tohoto titulu ještě sporadičtější. Celkově jde o 16 dalších kostelů či kaplí v pěti arcidiecézích a diecézích.¹⁵ V českobudějovické a opavsko-ostravské diecézi pak není ani jedno takové zasvěcení. Jako kdyby biblický příběh opovrhovaného celníka, hříšníka a priori, určil způsob nazírání nejenom na něj, ale na všechny, kdo měli nebo mohli stát pod jeho ochranou.¹⁶ Je však třeba připustit, že celníci ve své novodobé podobě nebudou předmětem zájmu této studie. Vůči finanční

¹² V Čechách pak, aniž by jakkoliv byla snižována výtvarná zachycení v dále uvedených kostelích a kaplích, patrně nelze přehlédnout ztvárnění sv. Matouše od Mistra Theodorika v karlstějenské kapli sv. Kříže.

¹³ Vera SCHAUBER – Hanns Michael SCHINDLER, *Rok se svatými*, Kostelní Vydří 2002, s. 490–491.

¹⁴ Farní kostely tohoto zasvěcení jsou v Lipolticích, Míčově a Třeboníně. Filiální nebo kaple pak v Dolanech (farnost Jičín), Hradištku (farnost Vysoké Veselí), Jedlově (farnost Deštné v Orlických horách), Michalovicích (farnost Bohdaneč u Zbraslavic), Štěpánově (farnost Skuteč) a Záhornici (farnost Městec Králové). Podle www.bihk.cz, 25. 3. 2016.

¹⁵ V pražské arcidiecézi čtyři, v olomoucké arcidiecézi šest, v brněnské diecézi čtyři, v plzeňské a litoměřické diecézi po jednom. Zpracováno podle oficiálních webových stránek jednotlivých diecézí, 25. 3. 2016.

¹⁶ „Když šel Ježíš odtud dál, viděl v celnici sedět člověka jménem Matouš a řekl mu: „Pojď za mnou!“ On vstal a šel za ním. Když potom seděl u stolu v domě, hle, mnoho celníků a jiných hříšníků stolovalo s Ježíšem a jeho učedníky. Farizeové to uviděli a řekli učedníkům: „Jak to, že váš Mistr jí s celníky a hříšníky?“ On to uslyšel a řekl: „Lékaře nepotřebují zdraví, ale nemocní. Jděte a učte se, co to je: Milosrdenství chci, a ne obět. Nepřišel jsem pozvat spravedlivé, ale hříšníky.““ Matouš 9,9–13, *Písmo svaté starého a nového zákona*, podle ekumenického vydání z roku 1985, Praha 1991, s. 18. V komentáři k překladu *Nového zákona* od Rudolfa Cola (vydala Česká katolická charita Praha v roce 1961) je na s. 32 vyjádření naprosto pregnantní: „Celníci byli výběřčí cla a vymáhali často víc, než bylo předepsáno a spravedливо. Žid je nenáviděli, slovo celník bylo pro Židy tolik, jako veřejný hříšník, a bylo nadávkou.“ O pár stránek dál – v komentáři (s. 40)

stráži měli nejprve vztah dozorovaného podřízeného subjektu, následně pak vytvořili samostatnou strukturu, která byla pro finanční stráž v případě potřeby administrativní základnou. Finanční stráž byla jiným sborem než celnictvo, s jinými úkoly a jinými možnostmi, byť se oba během služby potkávaly po celé 19. století. A oba patřily k finanční správě obecně a snad tedy i finanční stráž bylo možné svěřit pod ochranu sv. Matouše.

Zkoumání reálií i druhého života finanční stráže z doby habsburské monarchie se podobá skládání mozaiky z kamínků poněkud matných barev: z nedovyprávěných životních příběhů; ze stereotypů daných služebními předpisy; z uniformované bídy, která měla jenom málo z onoho příslovečného lesku; ze závisti i nenávisti, ale i profesní soudržnosti a smyslu pro čest; a z čehokoliv dalšího, co je schopna přinést existence společenství živých lidí svázaných navzájem společnou přísahou.

Finanční stráž v Čechách neexistuje téměř tři čtvrtě století a je vnímána jako opravdu historická záležitost. Nalézt například definici pojmu v současných tematických lexikonech je prakticky nemožné.¹⁷ Problém, který tak vyvstává, je v prvé řadě terminologický. Ačkoliv v meziválečném Československu byla její existence definována pomocí českých právních norem, pro předcházející období není možné jejich vyjadřování převzít beze zbytku. S ohledem na délku platnosti služebních předpisů a prováděcích nařízení je třeba pojmenovat jevy a souvislosti mající své kořeny často až v první čtvrtině 19. století a žijící ve své době především pomocí německých pojmenování. I nově v průběhu doby vznikající terminologie, včetně právního základu, byla od počátku německá a česká paralela se k ní vyvíjela jenom pomalu. Navíc si čeština uměla s pregnantními německými výrazy pohrávat, skoro by se chtělo říci podle momentální nálady. A do jisté míry v tomto kontextu stav trvá do dneška.

je navíc: celníci byli považováni za veřejné hříšníky, nejen proto, že vybírali velká cla, ale že se stýkali s pohany.

¹⁷ Například v Jana GERŠLOVÁ – Milan SEKANINA, *Lexikon našich hospodářských dějin*, Praha 2003 se nevyskytuje vůbec, navzdory tomu, že prakticky veškerá činnost sboru směřovala do ekonomické sféry.

První služební instrukce z roku 1843, která platila až do roku 1907, používala pro definování práv a povinností přesná hodnostní označení, ale pokud bylo třeba o mužstvu a nižších úřednických hodnostech mluvit jako o celku, pak bylo používáno označení *die Individuen*.¹⁸ Ještě na přelomu 19. a 20. století se především české oborové časopisy proti takovému pojmenování usilovně bránily s tím, že u finanční stráže neslouží individua, ale lidé. Ve služebním předpisu z roku 1907, prvním, který nahradil ten původní z roku 1843, už se místo toho objevuje – byť opravdu velmi sporadicky – pojmenování *Finanzwachmann*, tedy snad ekvivalent v češtině již před tím občas používaného označení finanční strážník.¹⁹

Přesto česká terminologie vznikla prakticky zároveň se vznikem sboru. Zasloužil se o to Josef Jungmann, ale zároveň je třeba připustit, že jeho názvy se rozhodně nestaly všeobecně používanými. Na druhou stranu zcela nevymizely do dneška (na rozdíl od některých jiných). Pro nejnižší hodnost mužstva finanční stráže (Aufseher) vytvořil Jungmann český termín dohlížitel.²⁰ Ten kdo dohlédá (též Beobachter), ve smyslu úředním, možná i výkonu moci podle uvedených příkladů. Pro další postupnou hodnost finanční stráže (Oberaufseher) potom tvar vrchní dohlížitel.²¹ Jen pro úplnost je třeba dodat, že další v hodnostním žebříčku mužstva finanční stráže byl respicient. To bylo tak neutrální pojmenování, že bylo převzato do češtiny bez dalších úprav a také v tomto tvaru používáno beze změn až do zániku sboru.

¹⁸ *Verfassungs- und Dienstvorschrift für die kaiserlich-königliche Finanz-Wache in den deutschen, galizischen und lombardisch-venetianischen Provinzen*, Wien 1843 (dále jen *Verfassungs- und Dienstvorschrift*, 1843).

¹⁹ *Finanzwachvorschrift, Beilage zum Verordnungsblatt für den Dienstbereich des österreichischen Finanzministeriums*, XVII, 20. 3. 1907 (dále jen *Finanzwachvorschrift*, 1907).

²⁰ Také ovšem dohlédač nebo dohlídač.

²¹ Josef JUNGMANN, *Slovník česko-německý*, díl I., Praha 1835, s. 406, bez dalších autorských poznámek, dostupné na <http://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/slovníky/digitalni-kopie-detail/JgSlov01/strana-406/termin-RG9obGp6aXRlbA2>, 28. 3. 2016.

V roce 1850 byla vydána Šafaříkova oficiální *Juridisch-politische Terminologie für die slawischen Sprache Oesterreichs*.²² Tam je sice řada potřebných termínů týkajících se finanční stráže uvedena, ale zdaleka ne všechny byly následně používány, a to ani v úředním prostředí. V tomto díle je Aufseher přeložen jako dohlédač, Oberaufseher jako vrchní dohlédač a Finanz-Wach-Organ jako zřízenec finanční stráže.²³ Na rozdíl od Jungmannovy varianty, ta Šafaříkova běžně téměř používána nebyla. Ovšem českojazyčné noviny druhé poloviny 19. století si s touto terminologií pohrávaly podle aktuálních potřeb a možná i rozmarů. Jakýkoliv systém je nezjistitelný, a dokonce i jazyka velmi dbalý *Pražský denník* ještě v roce 1869 používá vedle dohlížitele i naddohlížitele.²⁴

Pro jednoho z předchůdců finanční stráže, pro Grenzwache (Gränz-Wache),²⁵ byl Šafaříkův oficiální překlad pomezni stráž.²⁶ Jinde bylo užíváno termínu pohraniční stráž.²⁷ Odborné texty druhé poloviny 20. století užívají většinou termínu pohraniční stráž.²⁸ Jenže ten se vztahuje víc ke sboru plnicímu úkoly v kontextu 20. století. Jako přijatelný se tedy jeví pro 19. století termín hraniční stráž a následně také hraniční okrsky či hraniční okresy pro území vymezená od roku 1858 (Amtsbezirk) a hraniční inspektoři (Gränzinspektoren) pro muže

²² Pavel Josef ŠAFAŘÍK, *Juridisch-politische Terminologie für die slawischen Sprache Oesterreichs*, Wien 1850.

²³ Tamtéž, s. 17, 80, 97.

²⁴ *Pražský denník*, 15. 5. 1869, s. 2. Například na tomto místě, ale i jinde, pokud se tématu věnoval.

²⁵ Naznačená německá terminologie v textu vychází z tvarů používaných v 19. století, někdy i několika možností. V resumé byl rozdíl mezi současným německým pravopisem a tím z úřední němčiny 19. století vyjádřen použitím kurzivy pro starší tvary.

²⁶ Pavel Josef ŠAFAŘÍK, *Juridisch-politische Terminologie für die slawischen Sprache Oesterreichs*, Wien 1850, s. 97. S odkazem na tento zdroj následně například Josef RANK, *Všeobecný slovník příručný jazyka českého i německého*, Praha 1863. A řada dalších novějších vydání.

²⁷ František Xaver VESELÝ, *Všeobecný slovník právní. Příruční sborník práva soukromého i veřejného zemí na radě říšské zastoupených, se zvláštním zřetelem na nejnovější zákonodárství a poměry právní zemí koruny české*, díl IV, Praha 1899.

²⁸ Včetně Jan JANÁK – Zdeňka HLEDÍKOVÁ – Jan DOBEŠ, *Dějiny správy v českých zemích od počátku státu po současnost*, Praha 2005.

spravující tyto zvláštní služební útvary.²⁹ To vše s vědomím, že jde o zvolenou variantu, nikoliv o jedině možný termín.

Souhrnné pojmenování mužů sloužících u finanční strážě v 19. století není v současné češtině také jednoduché. Na rozdíl například od armády, kde je možné všechny označit jako vojáky (a pak v případě nutnosti dále specifikovat), pro finanční stráž takové jednoslovné jednotné označení neexistovalo. Ani zmiňovaná individua to vlastně neřešila. Vždy bylo nutné rozlišovat mužstvo a úřednictvo sboru. Mužstvo bylo někdy také v němčině specifikováno jako die Angestellten, ale jenom ti, kteří už absolvovali zkušební dobu zácvičku. Úřednické hodnosti neměly ani takové zobecněné pojmenování. A nezlepšilo se to ani služebním předpisem z roku 1907, který už prastaré označení Individuum nepoužíval, ale zavedl Finanzwachmänner nebo Finanzwachbeamte.³⁰ Čeština pro souhrnné označení mužů tohoto sboru vymyslela krátké slovíčko financ, které sice bylo hojně užíváno, ale nikdy se nestalo součástí spisovného jazyka. Beletrie ho pak uvedla kamsi na hranu, ale zároveň mu přidala lehce ironický až místy dehonestující nádech.³¹ Tenhle výraz patrně nevzešel z prostředí samotného sboru a v němčině neměl odpovídající paralelu: možná proto, že sám o sobě je velmi jednoduchým germanismem.

Kromě oficiálních výrazů si ovšem čeština vytvořila poměrně pestrou směsici někdy velmi neoficiálních označení, jako například auser, grencejgr,

²⁹ *Verordnungsblatt für den Dienstbereich des österreichischen Finanzministeriums* (dále jen *VFM*), 1858, s. 471–472.

³⁰ *Finanzwachförschrift*, 1907. Proti tomu se však zvedla vlna odporu v části německojazyčné publicistiky, paradoxně právě proto, že takové pojmenování sbor unifikovalo, což se jevílo jako naprosto nepřípustné. *Finanzwach Revue*, 1907, s. 190–191.

³¹ Což mohlo dojít tak daleko, že pro Karla Poláčka to bylo označení neúspěšného fotbalisty – soupeřova i vlastního. Karel POLÁČEK, *Muži v offsidu. Ze života klubových přívrženců*, Praha 1931. Do lidových rčení se však financ zřejmě nedostal, byl na to asi historicky příliš mladým. Podrobněji o tom Marie MACKOVÁ, *Co mají společného fajfka tabáku a financova koza*, in: Lucie Peisertová – Václav Petrbock – Jan Randák, *Zločin a trest v české kultuře 19. století*, Praha 2011, s. 51–58.

kocour či ajnémr.³² Ale také zelený, zelenokabátník nebo strnad.³³ Z česko-bavorského pomezí pochází jedna z přezdivek, kterou finanční stráž prý dostala od pašeráků: valach. Údajně proto, že se jejich pojmenování velmi často měnilo – „grencvache“, „gefelenvache“ a „financvache“³⁴ – až se pro horaly ze stále se opakujícího slova „wach“ utvořilo valach.³⁵ Jenomže valach mohl být stejně tak dobře zeměpisně, ale ne časově, vzdálenou ozvěnou moravského portáše, onoho „věrného Valacha“ střežícího své hory ve službách moravských stavů.³⁶

Zatímco při označování finanční stráže – tedy úředních osob ve službách státu – byla nejednoznačná čeština a pregnantní němčina, v případech jejich hlavních (byť ne jediných) protivníků tomu bylo téměř naopak. Německé označení pašování, pašeráků, obecně pachatelů důchodkových deliktů tohoto typu a jejich činnosti je Schwärzer nebo Schmuggler (včetně příslušných sloves).³⁷ Dnešní němčina umí mezi oběma výrazy rozlišovat,³⁸ ale v úředních přípisech 19. století, včetně těch ministerských, bylo toto výrazivo používáno jako synonymní.³⁹ V popisu jediné kauzy, třeba v následujících větách, se oba termíny volně střídají a je třeba z obsahu pochopit, zda šlo o „pašování přes zelenou hranici“ nebo „důchodkový delikt na oficiálních přechodech“. Tak se

³² Jindřich Šimon BAAR, *Paní komisarka*, Praha 1965, s. 42–43, 126, 209.

³³ František KOTT, *Českoněmecký slovník zvláště grammaticko-fraseologický*, díl VII., Praha 1893, s. 1400. Antonín ŠPINLER, *Na Modrou stranu, pašeráci!*, Ústí nad Orlicí 1998.

³⁴ Grenzwache – hraniční stráž, Gefällenwache – důchodková stráž, Finanzwache – finanční stráž.

³⁵ Jindřich Šimon BAAR, *Paní komisarka*, Praha 1965, s. 166.

³⁶ Viz pozn. č. 84.

³⁷ Termín Pascher byl v rakouské němčině 19. století ojedinelý.

³⁸ Dost si na tom zakládá i Edith SAURER, *Strasse, Schmuggel, Lottospiel. Materielle Kultur und Staat in Niederösterreich, Böhmen und Lombardo-Venetien im frühen 19. Jahrhundert*, Göttingen 1989.

³⁹ Österreichisches Staatsarchiv, Finanz- und Hofkammerarchiv (1170–1918), Neue Hofkammer und Finanzministerium, allgemeine Abteilungen, Bancale Akten, Neues Baale, Bankal- bzw. Gefällenabteilungen (dále jen OeStA/FHKA NHK Baale Akten, Neues Baale). Tam se dokumenty o finanční stráži v Čechách nacházejí v kartonech číslo 82–88. Ve všeobecné registratuře, týkající se finanční stráže, už jsou zmínky o poměrech v Čechách poměrně sporadické a ne příliš významné.

s rozdílností těchto pojmů vyrovnává čeština. V 19. století se kromě víceméně oficiálních výrazů pašerák a pašování⁴⁰ používaly i jejich nářeční varianty a celkem pochopitelně i germanismy: švarcer, švercer, ale i černota nebo černé zboží pro kontraband, lze se potkat i s výrazem švaceřit, ve východních Čechách pak s ryze českým „chodit na modrou“ (tedy na druhou stranu hranice).

A v souvislosti s terminologií se nelze vyhnout ještě výrazu Erfolg. V prostředí finanční stráže začal tento termín relativně velmi brzy označovat ne pouze jakýkoliv výsledek, ale úspěšné zakončení služební akce, úspěch ve smyslu výkonu služby: lapeného pašeráka, usvědčeného falšovatele tabáku, odhalenou technologickou fintu umožňující zatajovat množství vyrobeného lihu a cokoliv dalšího, co odkrývalo důchodkový delikt a tím okrádání státní kasy. Erfolg se proměnil nejenom v terminus technicus úředních výkazů, ale zabydled se i v profesní hantýrce. Podle počtu erfolgů bylo hodnoceno oddělení, Erfolg znamenal nárok na finanční odměnu pro toho, komu se povedl, efekty byly vyžadovány nadřízenými v počtu co možná nejhojnějším. Výraz byl v prostředí finanční stráže tak zažitý, že byl používán i v českých textech přesně tak, jak se stalo v předcházející větě. Erfolg se stal zaklínadlem a někdy je těžké se mu ubránit i v novodobém českém textu.⁴¹

Primární informační zdroje o finanční stráži v Čechách mezi léty 1842 až 1918 jsou velmi neúplné. V registratuře ministerstva financí v rakouském Státním archivu ve Vídni se informace o ní dají objevit především ve speciálních částech manipulovaných podle zemí, ale ojedinele také v částech takzvaně všeobecných.⁴² Jde o písemnosti jednak souhrnného charakteru, jednak o odvolání, která

⁴⁰ V současnosti rovněž používané podloudník a podloudnictví jsou považovány za synonyma. Slovník spisovného jazyka českého, <http://ssjs.ujc.cas.cz>, 30. 7. 2016.

⁴¹ Jeden z autorů v žánru historická krimi však tohoto výrazu používá pro označení „echa“, tedy „hlášky“, jinak řečeno neoficiálního udání od informátorů. Jestli tomu tak skutečně bylo v prostředí československého četnictva v době meziválečné, není předmětem výzkumu této práce, ale v prostředí finanční stráže v době monarchie to rozhodně takový význam nemělo. Ladislav BERAN, *Nové případy četnické pátračky*, Brno 2016.

⁴² Viz též pozn. č. 38.

doputovala až k nejvyšší instanci, a konečně o některé vybrané agendy, jejichž rozhodování si především v mladší době ministerstvo vyhradilo.⁴³ Běžně však veškeré součásti finanční stráže byly povinny sestavovat čtvrtletní a celoroční výkazy o činnosti. Ty byly cestou okresních správ předávány na úroveň země, kde z nich byly vyráběny sumáře pro potřeby vídeňského ústředí.⁴⁴ Zatímco dvorská komora podle nich pouze sestavovala finanční plán na příští období, v parlamentním období šlo o do jisté míry veřejné dokumenty, které sice byly opět podkladem pro financování činnosti sboru, ale také se staly jedním z mála důvodů širší diskuze o poměrech a někdy i potřebnosti finanční stráže. Diskutovalo se jak v parlamentu, tak na stránkách některých novin. Samotné diskuze jsou samozřejmě svébytným informačním zdrojem, ale pro svou nesystémovost a mnohdy velmi generalizující tendence vypovídají spíš o momentálních náladách, případně možnostech než o stavu finanční stráže.

V Čechách archiválie vzešlé z činnosti finanční stráže z doby monarchie prakticky neexistují v regionech. Navzdory tomu, že už při zřízení sboru v roce 1843 bylo stanoveno, jak má být s písemnostmi vzniklými v průběhu služby nakládáno a tyto předpisy byly pro jednotlivé typy písemných výstupů dále upřesňovány, přičemž skartována mohla být jenom část z nich.⁴⁵ Manipulace s dalšími písemnostmi vznikajícími v průběhu služby byla sice poměrně složitá a každá z nich mohla putovat po Čechách i bez jakéhokoliv odvolání, ale vždy měla určené konkrétní místo, kam se má vrátit a kde má být uložena: například veškeré osobní písemnosti týkající se mužstva až do hodnosti komisaře měla opatrovat vždy ta sekce finanční stráže, u které dotyčný aktuálně sloužil,⁴⁶ rozpisy služeb, hlášení o jejich průběhu a deníky jednotlivých oddělení sice byly zaslány na kontrolu až do Prahy, ale zase se vracely na příslušné sekce, z činnosti jejichž

⁴³ To se týkalo – možná poněkud překvapivě – například rozhodování o podpoře studujících dětí mužstva i úředníků finanční stráže, včetně sirotků. Tato agenda v některých letech v dochovaných písemnostech naprosto převažuje.

⁴⁴ *Verfassungs- und Dienstvorschrift*, 1843, § 196.

⁴⁵ Podrobněji k problematice Marie MACKOVÁ, *Úředník a jeho písemnost. Na příkladu úřadování finanční stráže na konci 19. století*, in: Zdeněk Hojda – Hana Pátková (edd.), *Pragmatické písemnosti v kontextu právním a správním*, Praha 2008, s. 395–403.

⁴⁶ *Verfassungs- und Dienstvorschrift*, 1843, § 10.

oddělení vzešly.⁴⁷ Kromě toho každá sekce musela vést knihy evidencí mužstva podle jednotlivých oddělení. A v podstatě shodná ustanovení v tomto smyslu obsahoval i služební předpis z roku 1907.⁴⁸ Přesto se do dneška nedochovala jediná registratura sekční kanceláře z Čech. Prvoinstanční písemnosti v rádech jednotek centimetrů jsou k dispozici ze sledovaného období jenom z Broumova, Domažlic, Jaroměře a Hrádku nad Nisou.⁴⁹ Jinak je ojedinělé písemnosti možné dohledat pouze z toho důvodu, že se staly součástí nějakého, pokud možno hodně nejasného a proto vleklého, odvolacího řízení a uvázly buď v registratuře zemského finančního ředitelství, nebo dokonce až na ministerstvu financí ve Vídni.

Na první pohled by se mohlo zdát, že situace je nepatrně lepší ve druhé instanci, resp. u kontrolní složky sboru. Okresní kamerální správy i jejich nástupci okresní finanční ředitelství po sobě zanechaly v současné archivní péči přece jenom víc fondů, jejichž časové vymezení sahá až do období monarchie. Ve skutečnosti se však z doby před první světovou válkou i na této úrovni dochovaly jenom zanedbatelné zlomky.⁵⁰ Tím ovšem také zmizely doklady o řadě drobnějších přestupků, protože právě tyto úřady byly zároveň první instancí pro řešení těch nejjednodušších důchodkových deliktů. Spolehlivou základnou tak zůstaly archiválie zemské finanční správy: sjednocené správy kamerálních důchodků a pro pozdější období pražského zemského finančního ředitelství.⁵¹ A samozřejmě v rámci archivní rozluky po první světové válce

⁴⁷ Tamtéž, §§ 168–177.

⁴⁸ *Finanzwachvorschrift*, 1907, § 79, 114–116, 127–131.

⁴⁹ Podle <http://aplikace.mvcr.cz/archivni-fondy-cr/default.aspx>, 31. 5. 2015.

⁵⁰ Snad s výjimkou Okresního finančního ředitelství Chomutov jde většinou o ojedinělou úřední knihu či nepatrný, s ničím nesouvisející, zlomek aktového materiálu a všechno to působí dojmem čehosi omylem zapomenutého v rámci něčeho úplně jiného. Nejenom podle <http://aplikace.mvcr.cz/archivni-fondy-cr/default.aspx>, 31. 5. 2015.

⁵¹ Protože podklady pro tuto práci byly sbírány poměrně dlouho, došlo během doby k přemanipulování těchto dvou základních fondů. Ačkoliv do nich v minulosti nebylo příliš často odkazováno, nelze to vyloučit. Proto bude převodní tabulka součástí závěrečného soupisu informačních zdrojů. Za vstřícnost a poskytnutí potřebných informací v situaci, kdy práce archivní a práce na této knize běžely každá ve svém

delimitované archiválie vídeňského ministerstva financí, které jsou dnes uloženy v Národním archivu ČR v Praze.

Dobový tisk jako další potenciální informační zdroj má v tomto případě svá specifika. Do běžného tisku monarchie se záležitosti finanční stráže dostávaly poměrně ojediněle, nicméně lze je zaznamenat nejenom ve zprávách z parlamentu, ale i ve zprávičkách typu „černá kronika“. Kromě toho některé regionální tiskoviny s velkým zaujetím popisující místní festivity všeho druhu průběžně dokládají oblibu tohoto uniformovaného sboru jako dekorativního prvku veškerého dění v místě, včetně jeho účasti na pohřbech lokálních ve-ličin. Jiným než katastrofickým výsledkům služby je celkem pochopitelně věnována pramalá pozornost. Na druhou stranu většinou chybí drobné invectivy, kterých se ve stejné době dostávalo státním úředníkům první instance. Zato je někdy finanční stráž ze vzdálených oblastí monarchie používána k dokreslení cestopisných a někdy i docela romantických příběhů: byl to vhodný spojovací prvek, který si čtenářstvo z Čech umělo velmi dobře představit a přitom jeho okolí bylo naprosto exotické.

Oborové tiskoviny, vycházející z iniciativy socioprofesionální skupiny, byly – jako ostatně v celé státní správě – poměrně mladé. *Zájmy finanční stráže, časopis věnovaný hmotnému i sociálnímu povznesení finanční stráže*,⁵² jak stálo v jeho záhlaví, byly spolkovým periodikem vycházejícím v češtině v Libochovicích od roku 1897 dvakrát měsíčně. Jejich obsah je podivuhodnou směsicí úředních pokynů pro výkon služby a jejich odborných komentářů a vášnivého – a mnohdy dost jednostranného – obhajování zájmů sboru, především pak jeho mužstva. Drobné glosy i rozsáhlejší články postřehů z terénu začasť poměrně ironických až jedovatých jsou vždy a výhradně podepisovány pseudonymy. Kdo se pod nimi skrýval, je patrně nemožné rozluštit, protože jak mužstvu finanční stráže, tak členům technické kontroly bylo výnosem českého zemského finančního

vlastním čase, je třeba poděkovat vedoucímu 2. oddělení Národního archivu ČR Mgr. Janu Kahudovi, Ph.D.

⁵² Vycházely v letech 1897–1919, nejprve v Libochovicích, pak v Bystřici pod Hostýnem. Od roku 1919 změnila název na *Zájmy důchodkové kontroly a finanční pohraniční stráže*. Vydavatelem byl Bohdan Kadlec.

ředitelství opakovaně zakázáno jakékoliv žurnalistické působení.⁵³ A ve služebním předpisu z roku 1907 byla alespoň podmínka, že takovou činnost musí povolit nadřízený.⁵⁴ Od roku 1902 vycházela v Praze *Finanzwach Revue* vydavatele a zároveň redaktora Franze Taufera.⁵⁵ I ona deklarovala obhajobu zájmů finanční stráže a pomoc při řešení služebních otázek. Nelze se dokonce zbavit dojmu, že její existenci vyvolala a následně udržela při životě tehdy naprosto zásadní otázka změny služebních předpisů, a když se novela zaběhla do života, nebylo proč časopis dál číst (a tedy ani vydávat). Dalším periodikem byl *Zeitschrift für den gesamten Finanzwachdients*, vycházející v Praze v letech 1909–1914 a pokoušející se prodloužit svou existenci v dalších třech ročnících pod názvem *Monatschrift für Fach und Standesfragen der Finanzwache* v letech 1915–1917.

Je celkem pochopitelné, že kromě vídeňských, byly nejpočetnější v Čechách vycházející časopisy určené pro finanční stráž, protože tu sloužil největší počet jejich mužů. Ovšem mezi oborovými listy patrně nevládla příliš velká kolegiální. Čas od času na sebe dokonce veřejně zaútočily, obvinily se minimálně z nelояality, ať už vůči státnímu zaměstnavateli nebo naopak vůči oprávněným zájmům sboru, a v ojedinělých případech to skončilo až u soudu. Bylo to způsobeno nepochybně snahou přetáhnout si co nejvíce předplatitelů, protože počet čtenářů byl dán služební systemizací a jiné zdroje pro takto specifické tiskoviny nebyly. Podcenit nelze ani jistý druh reklamy, byť třeba negativní, které s sebou každé takové soupeření přinášelo. Na rozdíl od většiny jiných tiskovin v monarchii, tady se spory neodehrávaly primárně na nacionální bázi. Pokud něco takového zaznělo, pak to mělo spíš zemský přídech ještě na počátku 20. století.⁵⁶ Oficiálním tiskovým dohledem byla znepokojována

⁵³ Č. 2892 p. p. z 8. 7. 1898 a č. 4204 p. p. z 22. 10. 1900, revokováno č. 564 p. p. z 20. 2. 1901, publikováno v *Zájmy finanční stráže*, V., 1901, s. 107.

⁵⁴ *Finanzwachforschrift*, 1907, § 66.

⁵⁵ Vycházela pouze v letech 1902–1912 v měnící se periodicitě, do které se zřejmě odrazil klesající zájem odběratelů.

⁵⁶ Například vídeňské *Zollämter- und Finanzwach-Zeitung* spílaly všem z Čech „václavských všiváků“, ovšem směřovalo to v první řadě k vydavateli pražské konkurenční *Finanzwach Revue*, která vycházela rovněž německy. Ten to pochopil naprosto jednoznačně,

jenom *Finanzwach Revue*: v době nejvyostřenějších polemik kolem nového služebního předpisu má dokonce jednu vybilenu úvodní stránku,⁵⁷ což se konkurenčním tiskovinám – ani české, ani německé – nepodařilo zažít nikdy.

Navzdory tomu, že úřední prameny nabízí neuvěřitelně dlouhou řadu jednotlivých konkrétních osudů převážně v podobě úředních hodnocení, někdy i služebních deníků či výpovědí a svědectví ve služebním šetření, osobní rovina se většinou zúžila na povolení či spíše nepovolení sňatku, případně zaopatření dětí. Klasické prameny osobní povahy jsou především z prostředí mužstva prakticky nedohledatelné, mezi úřednictvem pak tvoří vzácnou výjimku již zmiňovaný Josef Němec.

Přes naznačenou situaci pramenné základny stojí za to pokusit se položit některé otázky týkající se ozbrojené asistence při správě jednoho typu státních příjmů. Proč vlastně stát potřeboval takový sbor, když náklady na něj prakticky vždy převyšovaly zúčtovatelné výnosy z jeho činnosti. Co vedlo muže ke vstupu do něj, když materiální podmínky byly viditelně špatné, služba i vzdáleným pohledem obtížná a prestiž u nemalé části veřejnosti v nejlepším případě nulová, někdy dokonce i záporná. Jak se na finanční stráž dívalo obyvatelstvo mnohdy velmi odlehlých míst z hraničního okrsku a nakolik se „ztratila“ v ruchu hlavního zemského města. A je to opravdu kus 19. století, které už z nás – na rozdíl od jiných oblastí – zcela zmizelo?

bránil se květnatě a obšírně a nešetřil protiútoky. V soudním sporu, včetně odvolání, byl potom vítězem a jeho vídeňský konkurent poraženým. S potěšením referovala *Národní politika* 17. 11. 1903, s. 7. *Finanzwach Revue* a *Zájmy finanční stráže* – tedy dva listy vycházející v Praze – se do sebe daly v roce 1911 a navzájem si vyspílaly do „teroristů“ a obvinily se z „jezuitské morálky“.

⁵⁷ *Finanzwach Revue*, 15. 12. 1907.

STÁTNÍ KASA A BEZMOC ÚŘEDNÍKŮ

„Bývat poddaným někdy obtížno, daně sobě uložené, jakby slušelo a patřilo, odváděti. Ale kdo jen poněkud nad tím rozmýšlí, snadno uzná, že daně jsou břemeno nevyhnutelné. Jestliže totiž v každém již hospodářství sebe menším nelze vyhnouti se mnohonásobným výlohám; jakých medlé výloh musí činiti vláda v celé zemi! Co občané ze svého jmění vládě dávají: to vynakládá ta zase k jejich obecnému užitku, a sice na úřady, na chrámy Páně, na školy, na vojsko, na dobročinné ústavy; z toho každý má prospěchy takové, kteréž se nedají docílití, leč všeobecným ze všech stran peněz přispíváním, „spojenými silami.“⁵⁸

Jak doba postupuje, stává se stát stále složitějším a především na provoz stále dražším. Spotřeba finančních prostředků státem sice bývá závislá na okolnostech jak dočasných, tak permanentních, ať už jde o války všeho druhu, politické eskapády domácí i zahraniční, nebo změny správního systému. Čím více pravomocí na sebe stát bere, tím k tomu potřebuje složitější správní struktury a tím je jeho provoz dražší. Naplňování státní pokladny je v průběhu doby stále složitější, byť se zdá, že způsoby k tomu používané věrně kopírují vždy ve své době optimálně dosažitelné prostředky. Merkantilisté viděli hlavní zdroj v obchodě vhodně podporovaném státními zásahy především na mezinárodním poli, a když pole ovládly liberální ekonomické teorie, zvítězila hesla o svobodném obchodu. Zpočátku poněkud za každou cenu, následně také nepohrdající státní podporou.⁵⁹ Stát za to dostával do pokladny do jisté míry pravidelné příjmy.

V habsburské monarchii se už na konci první poloviny 19. století ustálila struktura státních příjmů nikoliv v neměnném procentuálním zastoupení, ale

⁵⁸ Antonín Vojtěch HNOJEK, *Nebe a země klíč aneb všesrozumitelné počátkové učení o nebi a zemi*, Praha 1855, s. 79.

⁵⁹ František STELLNER a kol., *Hospodářské dějiny (16.–20. století)*, Praha 2006, s. 28–30.

v poměrném výnosu, a tedy důležitosti jednotlivých položek. Nejdůležitějším byl vždy výnos přímých daní, jehož výše oscilovala kolem 30 % všech státních příjmů monarchie. Kolem 25 % přinášely různé výnosy státního monopolu. Kolem 20 % se pohyboval výnos nepřímých daní. Výnosy cel byly hodně proměnlivé v rozmezí 7,5 až téměř 15 %. Poslední položkou byly výnosy z nejrůznějších kolků, tax a poplatků, které od první poloviny století dost razantně stoupaly. Nejvyšším přínosem byly pro státní rozpočet v 80. letech 19. století, kdy jejich výnos přesáhl 20 % z celkových příjmů státu. Pak se objem prostředků získaných touto cestou snižoval a před první světovou válkou klesl na zhruba 16,5 % ze všech státních příjmů.⁶⁰ A vládcem nad vším tím byl prezident dvorské komory ve Vídni a následně ministr financí. Samozřejmě s příslušným správním aparátem celého rezortu finanční správy. Včetně její jedné, byť standardům se poněkud vymykající, části – finanční stráže. Jestliže nad prezidentem dvorské komory byl pomyslně už jenom císař, pak ministr financí se musel zajímat i o názory parlamentu. Oba se museli vyrovnat s rozporem všech dob: vláda od nich požadovala co nejvíce peněz a lidé od nich požadovali co nejnížší dávky a daně. Oba byli určeni k tomu, aby pro státní rozpočet zajistili co nejvíce peněz, ale oba mohli jenom limitovaně rozhodovat, jak budou tyto peníze použity.⁶¹ Ne nadarmo Franz Grillparzer, který byl nejenom básníkem, ale také úředníkem finanční správy, napsal: „*Der Minister der Finanzen, muss nach jedermanns Pfeife tanzen.*“⁶² Ovšem dovnitř vlastního rezortu to rozhodně neplatilo. Tam byla dvorská komora a následně ministerstvo financí (úřad, poněkud méně osoba ministra, která přes určitou zdrženlivost, přece jenom byla proměnlivou podle momentální politické konstelace) tou poslední a rozhodující instancí.

⁶⁰ Ivan JAKUBEC – Zdeněk JINDRA, *Dějiny hospodářství českých zemí od počátku industrializace do konce habsburské monarchie*, Praha 2007, s. 70–76. Obecně k témuž Adam WANDRUSZKA – Peter URBANITSCH, *Die Habsburgermonarchie 1848–1918, Bd. I, Die wirtschaftliche Entwicklung*, Wien 1973.

⁶¹ Wolfgang FRITZ, *Für Kaiser und Republik. Oesterreichs Finanzminister seit 1848*, Wien 2003, s. 7.

⁶² Tamtéž, s. 8.

Do kompetencí finanční stráže bylo následně zařazeno všechno, s výjimkou přímých daní. Ovšem nikdy to nebyly kompetence bezvýhradné, prakticky vždy sbor sloužil jako dozorový, případně silový, dělící se s dalšími částmi finanční správy o pravomoci i odpovědnost za plynulý tok příslušných financí do státní kasy. Oblast nepřímých daní, státního monopolu, celní politiku vnitřní i vnější i kolkový systém a nejrůznější taxy však bylo v každé době třeba vnímat nejenom jako ekonomický faktor působící prakticky ve všech rovinách, ale i jako politikum pro domácí i zahraniční použití. A dokonce i 19. století, tak si libující v přesile ekonomických teorií a jejich aplikace do běžného života, řešilo na hranicích habsburské monarchie politické problémy ekonomickými restrikcemi a omezeními, jak o tom bude dále řeč především v souvislosti s Německým celním spolkem. Ačkoliv komodity a dozorované nakládání s nimi ve prospěch státního rozpočtu se v průběhu doby měnily, některé lze vysledovat hluboko do minulosti, až na sám práh existence státu. V kontextu české kotliny to bylo nejenom luxusní zboží dovážené mnohdy velmi z daleka, ale vždy také sůl. Už první písemně zachycený celní řád platný na našem území, tzv. raffelstettenský statut z let 903–906, se jich týká. Jeho vydání si patrně vynutil nejenom dálkový obchod provozovaný arabskými obchodníky, ale především čilý dovoz bavorské soli do země.⁶³

Systém středověkých cel byl na počátku budován jako výhradní panovnická pravomoc, ale záhy začal být tento princip z mnoha stran porušován. To, co mělo být pravidelným, byť různě vysokým příjmem panovníka, se v nejrůznějších modifikacích objevilo – samozřejmě bez panovnického souhlasu – v prostředí pozemkové vrchnosti obecně a následně měst zvlášť. Snahy panovníků o ovládnutí tohoto zdroje příjmů jako výhradního byly dlouhodobé a velmi často málo úspěšné. Clo se zároveň poměrně záhy začalo profilovat jako prostředek podpory místní produkce, někdy dokonce i obchodu. Vzápětí se objevila i rovina strategická, směřující nakládání s některými komoditami či výrobky přednostně či výhradně do státních rukou v jiném než pouze ekonomickém zájmu státu. Ještě v raném novověku k tomu sloužila především cla. Obecně bývala větší

⁶³ František MAINUŠ – Jan JANÁK – Vladimír HORVÁTH, *Historie celnictví v ČSSR*, Praha 1977, s. 11.

vůle zatížit clem zboží dovážené než vyvážené a rozhodování o výši a poměru takových plateb se odvíjelo vesměs od aktuální politické situace. Další možností, jak těžít z celního principu, byl tranzit zboží.⁶⁴ Určitý systém, nebo alespoň snahu o jeho zavedení, je možné spatřovat v celním mandátu Ferdinanda I. z roku 1558. Jeho autoři se soustředili především na vývozní cla, kterým dali oproti dřívějšímu pevná pravidla. Pro vybírání cla dovozního a tranzitního byl zvětšen počet celních stanic, mnohdy situovaných i do hlubokého vnitrozemí.⁶⁵ O sto let později už byla celá země rozdělena na deset celních obvodů,⁶⁶ v jejichž rámci působily jednotlivé celní stanice.

Celní politika státu se v 18. století protнула s principy merkantilistů, kteří bohatství státu odvozovali od bohatství jeho jednotlivých obyvatel. A jeho zdroj – velmi zjednodušeně – viděli v obchodě obecně a v zahraničním obchodě zvlášť. V ideálním případě by podle těchto teorií nebyly vyvážené hotové výrobky zatíženy clem vůbec. Naopak dovoz takových výrobků, které lze doma vyrobit, by měl mít vysoká ochranná cla. Pokud by ho nešlo úplně zakázat. Praktickým odrazem těchto teoretických úvah byl císařský dekret z roku 1728, který razantně zvyšoval dovozní cla, na některé výrobky až na 100 % jejich ceny.⁶⁷ Což nemuselo být vždy v úplném souladu s přáními správců státní kasy, pro které se celní výnosy staly nezastupitelnými. Protože se však v monarchii prakticky souběžně začaly formovat principy novodobých přímých daní, které velmi rychle začaly tvořit pravidelný a poměrně spolehlivý státní příjem, mohla se celní politika víc podřídit aktuálním ekonomickým trendům. Ostatně pokud

⁶⁴ Dnes patrně nejnámější středověké clo dovozního a tranzitního typu je ungelt. Jeho konkrétní podoba byla zachycena např. v pražském celním řádu z roku 1348. Tamtéž, s. 18.

⁶⁵ Tamtéž, s. 22–23.

⁶⁶ Obvod jablonecký, chomutovský, přísečnický, chebský, tachovský, prachatický, českobudějovický, německobrodský, vysokomýtský a trutnovský. František ROUBÍK, *Stichova mapa zemských stezek a celních stanic v Čechách z roku 1676*, in: Sborník Archivu ministerstva vnitra 6, 1933.

⁶⁷ František MAINUŠ – Jan JANÁK – Vladimír HORVÁTH, *Historie celnictví v ČSSR*, Praha 1977, s. 31–32, 36.

na obchodu či ve výrobě kdokoliv zbohatl za cenu nižšího cla, státu se to vrátilo ve vyšší přímé dani, kterou dotyčný zaplatil.

Celní řád ze 17. září 1737, který propracoval teorii dovozních cel, se stal zároveň prvním krokem k vnitřnímu spojení všech zemí monarchie do jediného celního prostoru a tím do jediného celorakouského vnitřního trhu. Dalším postupným krokem tímto směrem bylo zrušení celní hranice mezi Čechami, Moravou a tzv. dědičnými zeměmi rakouskými z roku 1747.⁶⁸ Cesta k takovému cíli ovšem ještě nějakou dobu trvala. Došlo k tomu až na podzim 1850, kdy byla zrušena celní linie mezi Uhrami a západní částí monarchie. Faktickým projevem tohoto rozhodnutí byl celní řád z roku 1851.⁶⁹

V průběhu 18. století začal získávat novodobou podobu i systém panovníckého regálu, který se postupně měnil ve státní monopol nadále nepronajímáný soukromým subjektům, ale spravovaný ve vlastní režii státem. Tím se do zorného pole finanční správy naplňující státní rozpočet začaly dostávat další komodity, se kterými vůbec nemuselo být manipulováno přes státní ani zemskou hranici.⁷⁰ Než byla tato oblast kodifikována v paragrafech celního a monopolního zákona platného od roku 1836,⁷¹ došlo k několika novelizacím celního řádu, které jsou zajímavé s ohledem na pozdější situaci na hranicích především v oblasti obchodu s textilními výrobky.⁷²

Očekávání vkládaná do předpokládané liberalizace však byla zrušena nejprve válečným konfliktem s revoluční Francií a následně – a podstatně víc – vyhlášením a praktickou realizací kontinentální blokády.⁷³ Obcházení

⁶⁸ Tamtéž, s. 36–37.

⁶⁹ Tamtéž, s. 56.

⁷⁰ O návaznosti či nenávaznosti středověkých regálů na novodobé státní monopoly podrobněji Marie MACKOVÁ, *Státní tabáková továrna v Lanškrouně jako součást státní tabákové režie*, Lanškroun 2007, s. 37–38. K tomu zajímavé stanovisko zastával Christian d'ELVERT, *Zur österreichische Finanz-Geschichte, mit besonderer Rücksicht auf die böhmischen Länder*, Brno 1881, s. 766–767.

⁷¹ *Řád celní a státního monopolu*, Praha 1835.

⁷² František MAINUŠ – Jan JANÁK – Vladimír HORVÁTH, *Historie celnictví v ČSSR*, Praha 1977, s. 41–46.

⁷³ František STELLNER a kol., *Hospodářské dějiny (16.–20. století)*, Praha 2006, s. 28.

aktuálně platných celních předpisů se stalo ne záležitostí jednotlivců, ale v určitých rovinách státní politikou, byť ne vždy veřejně přiznanou. Dovoz zboží byl ve velkém realizován jako nelegální. Kromě toho se spojenecké svazky rozpadaly přes noc a stejně tak rychle se měnily hranice. Hospodářská sféra se otřásala a komplikovaně balancovala. Výpadek ve státním rozpočtu byl nepřehlédnutelný. Na konci – byť nejenom z tohoto důvodu – stál rakouský státní bankrot roku 1811.

Obecné principy byly v případě celní politiky ovšem vždy modifikovány realitou panující také na druhé straně hranice. České země tvořily svou severní a západní hranici i státní hranici monarchie a případné neshody se sousedy se naplno promítly právě na jejich území. Pokud však došlo k celním neshodám, pak se zcela jistě promítly do mnoha částí života společnosti na celém území, nejenom v příhraničí. Celní politiku bylo v tomto prostoru potřeba řešit vůči Bavorsku, Sasku a Prusku, následně vůči Bavorsku a sjednocenému Německu. A také po nemalou část 19. století vůči Německému celnímu spolku. Používané prostředky leckdy z obou stran dosáhly parametrů celní války. V takových případech však šlo téměř vždy o obecně ekonomický aspekt, nikoliv o stabilitu či kondici státní pokladny toho kterého ze soupeřů.⁷⁴

Příliv peněz do státního rozpočtu však průběžně zajišťovaly i stále pracovanější dávky z některých výrobních technologií. Jednalo se především o výrobu lihu a odvozených produktů. Jako výrobní byla stanovena i daň z řepného cukru. Pivo a víno, které v 19. století nebyly považovány za alkoholické nápoje, ale řazeny mezi potraviny, byly zatíženy kromě výrobní ještě dalšími dávkami, o něž se v některých případech státní kasa dělila se samosprávou. Kolkovné, které bylo poměrně rovnostářským zpoplatněním některých úředních úkonů, ale i běžné firemní administrativy, má své novodobé počátky v zákonech z let 1850 a 1862 a jeho konkrétní projevy se v čase poměrně často měnily.⁷⁵

⁷⁴ K této problematice obecně např. Hans-Werner HAHN – Marko KREUTZMANN, *Der Deutsche Zollverein. Ökonomie und Nation im 19. Jahrhundert*, Köln – Weimar – Wien 2012.

⁷⁵ Podrobněji o tom Zdeněk PUCHINGER – Pavla SLAVÍČKOVÁ, *Malé dějiny účetnictví v českých zemích před rokem 1989*, Olomouc 2014, s. 65–69.

Po rakousko-uherském vyrovnání uzavíraly obě části monarchie mezi sebou vždy po deseti letech celní a obchodní smlouvu o společném celním území a obchodní politice vůči třetím stranám. Vnitřní celní hranice však nebyla obnovena. Nový společný celní tarif platil od roku 1878 a kromě povinnosti platit clo ve zlatě se od předchozího příliš nelišil.⁷⁶ K podstatnějším změnám došlo v celním tarifu z roku 1882, který reagoval na opatření ze strany Německa především v oblasti obilovin. Obecně šlo o další krok ochraňující domácí produkci, nejenom agrární.⁷⁷ Situace se dál přiostrčila vydáním dalšího celního tarifu v roce 1906, který rozšiřoval clo na další zboží a stupňoval především agrární ochranu domácí produkce, byť to v dané době už nebyl jediný prostředek, který se dal především v živočišné produkci použít.⁷⁸

S naplněním státní pokladny mohl být průběžně problém a šéfové dvorské komory i ministři financí k dosažení tohoto cíle volili nejrůznější prostředky. Podle mnoha dalších okolností mohly být na sebe navazující, nebo značně rozdílné. Všichni však k tomu potřebovali konkrétní lidskou sílu, která by v terénu – mezi obyvateli jednotlivých zemí monarchie – jejich záměry naplňovala. Byla to vlastně celá struktura finanční správy, jejíž nedílnou a přece poněkud zvláštní součástí byla i finanční stráž. Při bližším pohledu do výkladu finančních i státoprávních teorií se ukazuje, že právě tito muži stáli nejenom na okraji zájmu teoretiků i praktiků finanční politiky státu, ale mnohdy dokonce dost daleko za ním.⁷⁹

⁷⁶ František MAINUŠ – Jan JANÁK – Vladimír HORVÁTH, *Historie celnictví v ČSSR*, Praha 1977, s. 67, 69.

⁷⁷ Tamtéž, s. 69.

⁷⁸ Účinně působila zdravotní opatření. Na druhou stranu byl právě živý dobytek velmi početně převáděný načerno přes hranici, především bavorskou. K tomu na mnoha místech Marita HALLER – Reinhard HALLER – Sven BAUER – Jan JIRÁK, *Pašeráci a podloudníci na česko-bavorské hranici*, Zwiesel 2012. František MAINUŠ – Jan JANÁK – Vladimír HORVÁTH, *Historie celnictví v ČSSR*, Praha 1977, s. 76.

⁷⁹ Namátkou ještě Alois Rašín těsně po skončení první světové války se o finanční stráž zmiňuje jenom velmi letmo v souvislosti s jejím zahlcením jinými úkoly a velmi možným ohrožením úplatky v podobě potravin. Ladislav RAŠÍN (ed.), *Paměti Dr. Aloise Rašína*, Brno 1994, s. 220.

PŘEDCHŮDCI

„Ve skutečnosti již jen podloudníci zachovali zde v tajném řemesle kus oné romantiky, která obestírala někdy veškeren obchod středověký, kdy loupeživý rytíř na kupce číhal v záloze, jako nyní – v obráceném smyslu a poměru – prosaický finanční strážník na pašery. Jen pašované zboží z Bavorska, hlavně dobytek a tabák, přichází nyní do Čech oněmi lesními roklemi a houštěmi, jimiž na místech blatných Zlatá stezka vedla.“⁸⁰

Jestliže za předchůdce finanční stráže je třeba alespoň v principu považovat muže ve službách státu, kteří se podíleli na získávání plateb pro státní kasu, pak je patrně možné začít už v polovině 16. století, kdy se v českých zemích v souvislosti se zřízením české komory objevili jízdní muži v terénu, jejichž úkolem bylo dohlížet především na obchodování s dobytkem a odvádění příslušných poplatků z něj do císařské pokladny.⁸¹ Tehdy se stalo zvykem, že jejich příjem byl přímo závislý na zjištěných nedostatcích a odvozen od sumy, kterou pro státní kasu svou ostražitostí zachránili. Ačkoliv to následně bylo stále méně výhodné, stát se tohoto principu v systému zbavoval jenom velmi obtížně a ani v 19. století nešlo o překonaný mechanismus.

O století později si začala komorní správa v tomto smyslu všimnout dobývání a dovozu soli do monarchie, právě tak jako jejího pohybu uvnitř říše a zaměstnala další ozbrojené muže. Systém dostával stále přesnější organizační strukturu. Země byla rozdělena na celní obvody a v jejich rámci dále určeny jednotlivé celní stanice. Na každé z nich sloužil jeden, na těch důležitějších dva muži,

⁸⁰ Vlastimil VONDRUŠKA, *Život staré Šumavy*, Plzeň 1989, s. 154. S odkazem na (František A. Šubert), *Čechy, I., Šumava*, Praha s. d. (před 1892).

⁸¹ Eduard HRADSKÝ, *Geschichte der oesterreichischen k. k. Finanzwache 1526–1916*, Prerau 1916, s. 2.